

ВПЛИВ ТЕРОРИСТИЧНИХ АКТИВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ДЕРЖАВ

***Анотація.** В статті аналізується вплив терористичних актів на соціально-економічний розвиток держав, що з ним зіткнулись.*

Ключові слова: економічна безпека, тероризм, економічні збитки.

***Анотация.** В статье анализируется влияние террористических актов на социально-экономическое развитие государств, которые с ним столкнулись.*

Ключевые слова: экономическая безопасность, терроризм, экономический ущерб.

***Annotation.** In the article is analyzed the influence of terrorism on social and economic development of countries which faced with terrorism.*

Key words: economic security, terrorism, economic damage.

Постановка проблеми. Тероризм, як соціальне явище має складну природу, його виникнення та розвиток залежать від багатьох факторів серед яких – культурні, соціально-економічні, релігійні та політичні. Вони не є вичерпними, проте є такими, що чинять найістотніший вплив на становлення та ескалацію такого деструктивного явища в житті будь якого суспільства та міжнародного співтовариства, як міжнародний тероризм.

В доктрині міжнародного права науковці визначають різну вагу тих чи інших конфліктогенних чинників, що породжують міжнародний тероризм, так само, як і сам тероризм, як вкрай складне та багатогранне явище, розглядається через призму різних суспільних наук. Хотілось би підкреслити, що особливо важливий розгляд тероризму через призму його економічної складової, а саме визначення впливу терористичних актів на соціально-економічний розвиток держав.

Адже, ні для кого не секрет, що терористичні акти завдають значних збитків національній економіці держави, де вони здійснюються, а опосередковано, і економікам інших держав, що мають економічні відносини з першою. Отже, визначення впливу терактів на соціально-економічний розвиток держав світу є **актуальним** та важливим питанням, особливо зараз, в період підвищеної конфліктності в житті соціуму та поширення міжнародного тероризму в світі.

Аналізом та оцінкою збитків від терактів займаються переважно спеціалісти тих країн, які вже зіткнулись з терактами та їх наслідками.

Представляється, що в економічній науці можна виділити ряд основних проблем, пов'язаних з тероризмом, серед них:

- 1) причини виникнення тероризму, що лежать в економічній сфері;
- 2) оцінка економічних збитків, що виникає внаслідок теракту;
- 3) фінансовий аспект (джерела фінансування тероризму, систему передачі матеріальних цінностей терористичним організаціям і способи їх зберігання терористичними угрупованнями);
- 4) напрями економічної протидії фінансуванню тероризму;
- 5) економічні заходи по поліпшенню ситуації в економіці після здійснення теракту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженнями в цій сфері займаються переважно закордонні економісти, юристи та соціологи, серед них: Бедрицкий А.В, Белов П.Г., Богданов А.А., Дворкин В. К., Иноземцев В.Л., Кудряшова И.В., Степанова Е.А., Ленан П., Бонтури М., Коен В., Брок Б., Хесс Г., Колієр П. та інші.

Наукова новизна положень статті. Вперше в нашій державі на теоретичному та практичному рівні оцінюються економічний вплив терактів на національну економіку країни та робиться спроба оцінити ті збитки, що завдають теракти економіці країни на прикладі держав світу.

Формулювання цілей статті. Ціллю статті є визначення впливу терористичних актів на соціально-економічний розвиток країн.

Викладення основного матеріалу. Терористичні акти чинять негативний вплив на цілий ряд економічних сфер і систем в коротко-, середньо- і довгостроковому періодах. Складність в обчисленні точних економічних збитків полягає в тому, що велика частина терактів, які були зафіксовані в останні два десятиліття років, викликають каскадний характер.

У економічному плані можна виділити два види збитку: *прямий і каскадний*.

Прямий – цей вид збитку економіці виникає у тому випадку, якщо він привів до руйнування або виведення з обороту порівняно невеликого обсягу матеріальних коштів і цінностей, що супроводжуються іноді загибеллю незначного числа людей, при цьому сам масштаб теракту відносно невеликий. Зазвичай такий теракт навіть не освітлюється засобами масової інформації.

Каскадний – цей вид збитку економіці виникає частіше. Для нього характерні збитки найважливішим сферам і системам економіки і, як наслідок, зниження активності в другорядних, загибель великої кількості людей, широке освітлення теракту в ЗМІ.

Теракти роблять істотний негативний вплив на наступні складові економіки:

- 1) «людський капітал» (людський потенціал; поведінка споживачів);
- 2) «накопичений капітал» (бюджет держави; виробнича, фінансова, транспортна системи; торгова, туристична, страхова сфери; економіка мегаполісів);
- 3) «природний капітал» (мінеральні і водні ресурси; тваринний світ; повітряний простір).

I. «Людський капітал»:

1. «Людський потенціал». Серед західних економістів поширена думка, що саме знищення «людського потенціалу», передусім загибель людей, створює найбільший каскадний збиток іншим економічним сферам і системам.

Загибель людей. Як стверджував Усама бен Ладен, теракти 11 вересня 2001 р. спровокували небувалу фінансову кризу за всю історію США. Матеріальний збиток, який зазнала Америка у зв'язку з втратою близько 2000 висококваліфікованих фахівців в різних сферах економіки, оцінюється в 1 трлн. дол. Окрім цього терорист № 1 заявив, що сталося різке падіння фондової біржі: долар знецінився, авіалінії були паралізовані. За його словами, американська система глобалізації, яка руйнує світ, теж пішла в минуле [1].

Скорочення зайнятості. Теракти істотно трансформують діяльність цілих галузей економіки, помітно знижуючи при цьому їх активність. Згідно з підрахунками АТЕС, атаки 11 вересня 2001 р. привели до спаду перевезень на 20 % і значного скорочення робочих місць [2, с. 11].

2. Зміну поведінки споживачів і виробників. Економічні аналітики рахують, що у рамках зміни поведінки покупців і виробників ключовим аспектом є зниження рівня особистих заощаджень, споживання і сукупного попиту громадян країни, в якій стався теракт.

Зниження рівня особистих заощаджень і споживання населення. Американський економіст Д. Филдинг провів дослідження змін політичної напруги і насильства в Ізраїлі, щоб проаналізувати їх вплив на сукупний попит і особисті заощадження населення. Він вважає, що нестабільність більшою мірою залежить від числа загиблих в Ізраїлі, на Західному Березі і в секторі Газа. Щоб виявити вплив політичної нестабільності на заощадження громадян Ізраїлю, Филдинг проаналізував динаміку щоквартального споживання Ізраїлю за період з 1989 по 1999 рр., акцентувавши увагу на чиннику політичної нестабільності, викликаного терористичними акціями палестинських бойовиків. Ця модель дозволяє розглянути зміни динаміки споживання в приватному секторі, у тому числі при гіпотетичному припиненні терактів. В результаті учений дійшов висновку, що у разі активізації тероризму, що супроводжується жертвами, рівень споживання знижується на 7 %. Одночасно Д. Филдинг виявив тенденцію збільшення (а точніше подвоєння) норми заощадження при повному припиненні терактів. У свою чергу, американські учені З. Екштейн і Д. Тсиддон провели дослідження економіки Ізраїлю з 1950 по 2003 рр., і виявили пряму негативну дію тероризму на особисте споживання. Зокрема, вони визначили, що теракти знижують річне споживання на душу населення приблизно на 5 % [3, с. 25].

Зниження загального добробуту і сукупного попиту. Економісти П. Валкенхорст і Н. Дайхел оцінюють зниження загального добробуту після терористичних атак 9 вересня 2001 р., викликаного підвищеними заходами безпеки, у тому числі і в торговій сфері, в 75 млрд. дол. Учені підкреслюють, що наслідки терактів варіюються по сферах, послугах, продуктах [4, с. 122].

II. Накопичений капітал (основний):

1. Зниження ефективності використання бюджетних коштів

Цей негативний для економіки наслідок аналітики розділяють на два центральні питання: скорочення прибуткової частини бюджету і збільшення витратної частини.

Скорочення прибуткової частини бюджету пояснюється наступними негативними явищами: загибеллю людей; зниженням попиту; скороченням обсягу перевезень; спадом торгівлі продукцією, що випускається, і послуг, що надаються; скороченням інвестицій і робочих місць, туристичних поїздок; скороченням оподатковуваної бази і ін.

Збільшення витратної частини бюджету, спрямованої в нерентабельні сектори економіки. Авторитетні економічні аналітики П. Линайн, М. Бонтари і В. Коен стверджують, що рятувальні операції і подальше прибирання території, що піддалася терактам, обійшлася США в 11 млрд. дол., тобто дещо більше 0,1 % від ВВП США в 2001 році [5, с. 57]. Американські економісти Б. Брок, Г. Хесс і А. Орфанайде вважають, що скорочення інвестицій, викликане терактами, супроводжується збільшенням державних витрат, спрямованих на незаплановані заходи [6, с. 122]. До таких заходів можна віднести: ритуальні послуги, компенсації, страхові виплати, відновні роботи(будівлі, споруди, інфраструктура), розробка і впровадження нових засобів із забезпечення безпеки, відновлення екології та інші.

2. Виробнича система

Спад ефективності виробництва. Учені відмічають, що скорочення ефективності виробництва виникає здебільшого, як результат зниження активності в інших сферах економіки після терактів.

Дані Бюджетного Управління при Конгресі США свідчать про те, що додаткові витрати на безпеку, а також затримки в перевезеннях, викликані введенням додаткових заходів безпеки, склали 20 млрд. дол. США, або 0,3 % ВВП США в 2002 р.

Передбачалося, що ці витрати понизили ефективність виробництва на 0,3 % [7, с. 22].

За даними авторитетної міжнародної організації ОЕСР, що проводила в 2001 р. дослідження впливу терактів 11 вересня на міжнародну торгівлю і транспортні перевезення, постійне збільшення витрат на оборону і безпеку, рівне приблизно 1,5 % від ВВП, і витрати, пов'язані із зростанням держaparату - 0,5 % ВВП, знижують рівень продуктивності в США на 0,5 % в середньостроковій перспективі [8, с. 35].

Американські дослідники З. Екштейн і Д. Тсиддон, що проводили в 2004 р. дослідження впливу тероризму на ключові макроекономічні елементи, вважають, що тероризм безпосередньо впливає на економічні показники держав. Створена ними економетрична модель показує, що в період з 1950 по 2003 рр. витрати Ізраїлю на оборону неухильно зростали в структурі ВВП. В період так званої «інтифади»(2000–2003 рр.) витрати на безпеку і оборону зросли з 9 до 12 %. Учені звертають особливу увагу, що при цьому сталося зниження продуктивності. Так, під час «інтифади» продуктивність на душу населення знижувалася щорічно на 3 % [9, с. 991].

За даними економістів МВФ, зниження продуктивності в економіці США унаслідок тероризму рівна 0,75% від ВВП, або 75 млрд. дол. в рік. Експерти МВФ припускають, що на регіональному і глобальному рівнях витрати можуть бути помітно вище [10, с. 36].

Згідно з розрахунками Міжнародної Ради Конкурентоспроможності, витрати комерційних фірм на впровадження технічних засобів для підвищення безпеки неухильно ростуть. Так, 53 % західних компаній істотно збільшили свої витрати на безпеку в 2001 - 2002 рр. У свою чергу, експерти Бюджетного управління Конгресу США стверджують, що витрати на безпеку в 2002 р. обійшлися приватному сектору в 20 млрд. дол.(0,3 % ВВП США) [11, с. 55].

Зниження загального рівня і складу інвестицій. Внутрішні і зовнішні військові конфлікти, так само як і теракти, безпосередньо впливають на обсяг інвестицій. Проте П. Кольєр вважає, що тероризм не лише впливає на рівень, але і на склад інвестицій, він вважає, що інвестиції, вкладені в нерухоме майно, серйозно схильні до політичної нестабільності. Рівень таких інвестицій може істотніше знижуватися в порівнянні з інвестиціями у верстати і устаткування у разі, якщо рівень політичної нестабільності збільшується [12, с. 69]. Д. Филдинг провів аналіз впливу політичної нестабільності на рівень і склад інвестицій [13, с. 173]. У розробленій моделі він використав математичні рівняння: одне для нерухомого майна(заводи, порти і ін.), інші - для оборотного капіталу (верстатів і устаткування). Филдинг стверджує, що існує безпосередня залежність між інвестиціями однієї і іншої категорії. Він гіпотетично припустив, що якщо понизити рівень терактів, то рівень інвестицій в нерухомість зросте на 27,9 %, а рівень інвестицій у верстати і устаткування зросте на 14,6 % [14, с. 160].

Зниження обсягу прямих іноземних інвестицій (ПІІ). Відомі американські аналітики А. Абадьє і Дж. Гардеазабаль провели серйозну дослідницьку роботу, вивчивши вплив терактів на обсяг ПІІ 110-ти країн. В результаті вони зробили припущення, що тероризм наносить збитки ПІІ серйозніше, ніж темпам економічного зростання. Так, учені дійшли висновку, що в середньому ПІІ знижуються по відношенню до ВВП від 4,16 до 6,54 % . Авторитетні американські економісти В. Ендерс і Т. Сандлер теж виявили залежність між терактами і ПІІ. Використовуючи інформацію відносно Греції і Іспанії, вони дійшли висновку про те, що тероризм чинить істотну негативну дію на рівень ПІІ. Так, за їх розрахунками, скорочення ПІІ в Іспанії з 1976 по 1991 рр. зафіксоване у розмірі 13,5 %, а в Греції з 1975 по 1991 рр. - 11,9 % [15, с. 180].

3. Фінансова система. Дослідники, що вивчають вплив тероризму на економіку держав, сходяться на думці, що теракти наносять суттєві збитки передусім фінансовій системі. Провідні експерти виділяють ряд негативних явищ, що виникають у фінансовій системі унаслідок терактів, до них можна віднести наступні:

Спад капіталізації. Дія терактів 11 вересня 2001 р. на фінансову систему США досі пильно вивчається економічними аналітиками, проте результати дослідницьких робіт неоднозначні. Так, економісти Г. Бекер і К. Мерфи приходять до висновку, що атака 11 вересня «зруйнувала» 0,06 % акціонерного капіталу США [16, с. 341]. У свою чергу, дослідження МВФ показують, що прямі втрати від подій 11 вересня, включаючи спад капіталізації, склали 21,4 млрд. дол.(0,22 % ВВП США) [17, с. 18]. В той же час П. Наваро і А. Спенсер визначають збиток акціонерному капіталу в діапазоні 50-53 млрд. дол. (0,51-0,54 % ВВП США). Вони пояснюють такий показник тим, що теракт негативно вплинув на процес створення капіталу [18, с. 22].

Зниження котирувань і активності на фондовому ринку. Дослідники А. Чен і Т. Сімі дійшли висновку, що в двох з восьми випадках (11 вересня 2001 р., атака індійського лайнера), що вивчаються, фіксувалося різке зниження доходів на фондовій біржі в день теракту. Окрім цього, події 11 вересня 2001 р. мали шестиденний негативний ефект. У свою чергу, економісти Р. Елдор і Р. Мелник вивчали вплив терактів на курс цінних паперів в Ізраїлі і дійшли висновку про існування залежності між потужними терактами і біржовими котируваннями. Елдор і Мелник підкреслюють, що особливо негативний вплив роблять теракти смертників в густонаселених містах. В той же час К. Береби і К. Клор, дії терактів, що проводили дослідження, на котирування фондової біржі Ізраїлю, схильні вважати, що теракти не роблять серйозного впливу на активність фондової біржі. Береби і Клор виявили, що зростаючі витрати на оборону компенсують негативні ефекти, зроблені на оборонні сектори економіки [19, с. 34].

Відомі американські фахівці в області економічного моделювання А. Абадьє і Дж. Гардеазабаль, «країни Басків» (Іспанія), що проводили вивчення, в 1998-1999 рр.(в цей час було оголошено перемир'я), вважають, що саме в цей період можна було виявити, наскільки теракти впливають на фондові ціни компаній, що знаходяться в «країні Басків». Абадьє і Гардеазабаль припустили, що якщо теракти чинять негативний вплив на економіку «країни Басків», то ціни активів фірм зі значною долею бізнесу в «країні Басків» після укладення перемир'я будуть рости. Далі, на їх думку, ціни на активи фірм знижуватимуться, коли закінчиться перемир'я. Це припущення виявилось вірним: активи фірм, що знаходяться в «країні Басків», насправді випереджали темпи зрос-

тання інших фірм, що не знаходяться в країні. Абадьє і Гардезабаль також відмітили, що впродовж 22-х торгових сесій, коли новини були обнадійливими, зростання фондів компаній, що знаходяться в «країні Басків», по відношенню до країн, що не знаходяться в «країні Басків», зросло на 10,14 %. Проте можна помітити і іншу закономірність: коли перемир'я добігало кінця, фонди фірм, що знаходяться в «країні Басків», знизилися по відношенню до інших фондів фірм, що не знаходяться в «країні Басків», на 11,21 %.

4. Транспортна система. Поширеність терактів на транспорті пояснюється декількома причинами: порівняльною доступністю; можливістю притягнути увагу ЗМІ і мирних жителів; асоціацією з якими-небудь національними символами (національні авіалінії); шоком із-за можливості одночасного знищення великої кількості людей. Слід особливо підкреслити, що найчастіше саме теракти на транспорті чинять значний каскадний ефект на інші галузі економіки.

Американські експерти Х. Іто і Д. Лі досліджували вплив атак 9 вересня 2001 р. і подальше введення нових засобів безпеки для внутрішніх авіаліній. Іто і Лі ввели систему даних в розроблену ними економетричну модель, прийнявши як точки відліку період з 1986 р. і після події 11 вересня. Далі учені проаналізували інші чинники, які можуть чинити вплив на транспортну індустрію (циклічність, сезонність, важливість якої-небудь події і ін.). В результаті Іто і Лі прийшли до висновку, що теракти знижують доход індустрії приблизно на 10 %.

Загроза терактів, за підрахунками ОЕСР, звела нанівець до половини результатів, досягнутих шляхом впровадження новітніх технологій в логістику за останні 10 років. За даними Всесвітньої Туристичної Організації, туристичні поїздки в США після терактів 11 вересня скоротилися на 20,4 % впродовж 4 місяців, а в цілому в 2001 р. на 6 %. При цьому кількість невикористаних (вільних) місць в транспорті досягла 7 % [20, с. 69].

5. Торгова сфера. Теракти можуть вплинути на міжнародну торгівлю декількома способами: перший - вартість ведення бізнесу підвищиться внаслідок невизначеності, що є наслідком тероризму; другий - підвищаться ціни перевезень через введення додаткових заходів безпеки; третій - існує досить велика вірогідність знищення самого товару [21, с. 56].

Німецькі фахівці Н. Фолисер і Д. Шумахер побудували економетричну торгову модель, в яку включили інформацію по 200 країнах з 1960 по 1993 рр. В цій моделі простежується зниження обсягів торгівлі після терактів. Фолисер і Шумахер дійшли висновку, що збільшення терактів на 100 % знижує двосторонню торгівлю на 4 %. ОЕСР розглядає тероризм як «економічно даремне явище», оскільки, на відміну від тарифів і мит, тероризм не збільшує прибуткову частину бюджету. Теракти підвищують торгові витрати на 0,5 %-3 % від вартості пропонованих товарів. У випадку із США (які в 2004 р. експортували товарів на суму 819 млрд. дол. і імпортували на 1,526 млрд. дол.) такі витрати можуть досягти 70 млрд. дол.

6. Туристична сфера. Відомі американські експерти в сфері економіки послуг В. Ендерс і Т. Сандлер провели дослідження впливу тероризму на туристичну індустрію з 1970 по 1988 рр. і дійшли висновку, що дія тероризму на цю галузь значна. Так, число туристів в Іспанію скоротилося за цей період через терористичну активності бойовиків ЕТА на 140 000 людей. Небагатьом пізніше В. Ендерс, Т. Сандлер і Г. Парис вивели економетричну модель, використовуючи дані низки європейських країн, і виявили, що Австрія, Італія і Греція постраждали від тероризму в період з 1974 по 1988 рр. Так, Австрія втратила 4,538 млрд. дол., Італія - 1,159 млрд. дол., Греція - 0,77 млрд. дол.. Загальні збитки континентальної Європи за цей період склали 16,145 млрд. дол. [22, с. 138].

Економічні аналітики К. Дракос і А. Кутаний вивчали вплив тероризму на туристичну індустрію Греції, Ізраїлю, Італії і Туреччини, звертаючи особливу увагу на існування так званого «ефекту заміщення». Щодо цих країн, це означає, що теракти в Греції збільшують кількість туристів в Туреччині, а також впливають на кількість туристів в Італії. Дракос і Кутаний дійшли висновку, що тероризм в Греції скорочує число туристів в Греції на 9,02 %, при цьому збільшує число туристів в Туреччину і Ізраїль. Тероризм в Туреччині скорочує число туристів в Туреччині на 5,21 %, при цьому він не впливає на число туристів в Ізраїль і Грецію. Теракти в Ізраїлі скорочують число туристів в Ізраїль на 0,67 %, при цьому не впливаючи ні на Туреччину, ні на Грецію.

Дослідники А. Флайшер і С. Буккола дійшли висновку, що близькосхідний тероризм робить вплив на готельний бізнес Ізраїлю. За період з 1992 по 1998 рр. Ізраїль втратив 50 млн. дол., або 1,27 % від усіх доходів за цей період [23, с. 315].

Б. Слобода досліджував вплив терактів на готельний бізнес США і попит на авіапослуги, проаналізувавши щорічну кількість терактів проти США з 1988 по 2001 рр. З початку війни в Персидській Затоці в 1991 р. кількість терактів в туристичній індустрії подвоїлася. Це явище чинило негативний вплив на туристичну індустрію аж до 2000 р. Так, втрати за вказаний період склали 57 млрд. дол. (на 1996 р. вони склали 5 % від доходу галузі).

Підводячи підсумок, можна відмітити, що теракти безпосередньо впливають на вибір туристських маршрутів і тим самим негативно впливають на економіку приймаючої країни. Окрім цього, теракти можуть чинити негативний вплив на туристичний сектор сусідніх країн. Проте, на думку ряду авторитетних американських економістів, залишається невивіреним питанням, чи адекватні побоювання туристів перед терористичними актами.

7. Економічні трансформації у великих містах світу. Великі міста притягають терористів, оскільки саме там вдається досягти масштабного каскадного ефекту як на окремі галузі економіки, так і на міську інфраструктуру в цілому.

Економісти Ф. Бруно, С. Лехингер, А. Штутцер вважають, що висока щільність населення робить міста важливими об'єктами для терактів, також дослідники відмічають, що теракти провокують зростання цін на транспортні послуги.

За даними авторитетних аналітиків Е. Глайсера і Дж. Шапиро, що проводили аналіз ситуації, пов'язаної із зростанням населення в Тель-Авіві і Лондоні, тероризм має невелике, якщо взагалі має вплив на приріст населення. Також Глайсер і Шапиро, шляхом здійснення порівняльного аналізу Ізраїлю і Великобританії, припустили, що ефект тероризму на процес урбанізації незначний. Крім того, вони дійшли висновку, що тероризм практично не чинить впливу на будівництво хмарочосів [24, с. 135].

П. Наваро і А. Спенсер вивчали наслідки терактів 11 вересня 2001 р., для економіки США, вони оцінюють збиток від загибелі висококваліфікованих фахівців в 40 млрд. дол., тоді як майнові збитки, на їх думку, складають 10-13 млрд. дол. [25, с. 46]. Проте аналітики МВФ вважають, що економічний збиток «людському» і нерухомому капіталу від терактів 11 вересня 2001 р. досягає 21,4 млрд. дол. [26, 35]. У свою чергу, німецький учений Ю. Брауер вважає, що загальний економічний збиток від подій 11 вересня 2001 р. дорівнює 10-60 млрд. дол. Дослідник підкреслює, що це невелика ціна по відношенню до ВВП країни, оцінюваного в 10 трлн. дол. Брауер вважає, що окремі негативні явища від теракту можуть проявитися і в майбутньому [27, с. 45].

Американські економісти Ф. Бруно, С. Люхінгер і А. Штурцер відзначають, що економічний збиток від руйнування Всесвітнього торгового центру склав 4 % Манхэттенського офісного простору сегменту преміям [28, с. 21]. В той же час Е. Гласер і Дж. Шапиро, що вивчали дію терактів 11 вересня 2001 р. на офісні можливості Нью-Йорка, зробили висновок, що знищення Всесвітнього ТЦ зруйнувало 30 % найпрестижнішої офісної площі Нью-Йорка [29, с. 101].

8. Сфера страхових послуг. Вплив тероризму на страхову сферу вивчений не глибоко, але економічні аналітики виявили нескладну закономірність: теракти збільшують витрати організацій і приватних фірм на страхові послуги. За прогнозами МВФ, витрати на страхові послуги можуть в осяжному майбутньому зрости на 20 % в США, а це, як наслідок, підвищить витрати бізнесу на 30 млрд. дол. в рік [30, с. 21]. Слід підкреслити, що події 11 вересня 2001 р. завдали потужного удару по страховому бізнесу, який був вимушений виплатити до 58 млрд. дол., що є найвищою сумою страхових виплат за всю історію цієї індустрії. Фінансове становище ряду компаній було підірване, але великих банкрутств не сталося. Страховий бізнес відреагував на теракти 11 вересня 2001 р. скороченням загальних сум договорів і підвищенням ставок.

9. Збільшення витрат на оборону і безпеку.

Економічні аналітики, що вивчають дію тероризму на економіку, відзначають, що після терактів відбувається істотне збільшення державних і приватних витрат на оборону і безпеку. Економіст Дж. Сакстон, що проводив в 2002 р. дослідження впливу тероризму на економіку, стверджує, що сьогодні можна говорити про так званий «податок тероризму», через який збільшуються державні витрати передусім на оборону [31]. Проте група фахівців – Г. Саньєв, Б. Клеменс, Р. Батачара – дійшли висновку, що теракти мають певний позитивний ефект на державу з низьким і середнім бюджетом унаслідок збільшення інвестування оборонної сфери, а також сфери забезпечення безпеки [32, с. 115].

За підрахунками експертів ОЕСР, додаткові заходи по забезпеченню безпеки, здійснені у відповідь на події 11 вересня 2001 р., дорівнювали від 1 до 3 % північноамериканських торгових потоків. У вартісному вимірі вони складають від 5,6 до 16,8 млрд. дол. Загальні ж витрати на підвищення безпеки з 2001 по 2003 рр. склали від 60 до 180 млрд. дол., або біля 0,6 % світового ВВП [33, с. 29].

За даними Бюджетного управління при конгресі США, витрати США на безпеку в 2004 р. досягли 41 млрд. дол. Це й означає, що вони практично подвоїлися [34].

Американські учені К. Клетас і Дж. Кохен, що проводили в 2002 р. дослідження дії тероризму на авіаційну безпеку, дійшли висновку, що теракти різко збільшують витрати на безпеку деяких сфер. Зокрема, витрати на безпеку авіаліній зросли в період з 2002 по 2006 рр. до 9,3 млрд. дол. [35].

Відомі німецькі економісти П. Валкенхорст і Н. Дихел, що проводили вивчення терактів на торгову сферу в 2002 р., відзначають, що спостерігається скорочення витрат на соціальні потреби населення унаслідок збільшення витрат на безпеку на 75 млрд. дол.

III. Природний капітал:

У рамках дослідження впливу терактів на «природний капітал» прийнято виділяти наступні негативні явища: знищення мінеральних ресурсів, забруднення водних ресурсів і повітряного простору [36, с. 29].

Уповільнення економічного зростання. Усі вищезгадані негативні ефекти, що виникають в різних секторах і системах економіки, після здійснення теракту або серії терактів є складовими елементами уповільнення економічного зростання держав.

Американські дослідники Б. Брок, Г. Хесс і А. Вирепен, що вивчали в 2003 р. дію тероризму на економіку держав, вивели економетричну модель дії терактів на економічне зростання. Так, за їх розрахунками тероризм на 0,3 - 0,57% уповільнює цей процес У свою чергу, економісти А. Абардье і Дж. Гардезабал, що дослідили в 2003 р. вплив тероризму на розвиток «країни Басків», встановили, що нескінченні теракти загальмували зростання ВВП в «країні Басків» на 12 %.

Американський учений Дж. Таверес, що вивчав в 2003 р. негативні явища, що погіршують розвиток суспільства і економіки, відзначає, що терористичні атаки за усіх рівних умов наносять менші збитки в країнах з розвиненішими інститутами. На думку дослідника, тероризм чинить негативний вплив на загальний обсяг ВВП і ВВП на душу населення. Таверес вважає, що на інші складові економічного зростання, такі як об'єм експорту, чисельність державного апарату і витрати на освіту, тероризм практично не чинить ніякого впливу [37, с. 34].

Західні економісти А. Алесин і Р.Проти дійшли висновку, що зростання терактів в країні призводить до політичної невизначеності. А цей стан, у свою чергу, негативно впливає на економічне зростання [38, с. 1210].

Аналітики Всесвітнього Банку стверджують, що конфлікт між Палестиною і Ізраїлем обходиться економіці Ізраїлю зниженням зростання ВВП на 4 % в рік [39, с. 35]. В той же час, пізніше дослідження ВБ показує, що палестинські території в період з 1992 по 2004 рр. втратили 50 % потенційного ВВП унаслідок військових конфліктів, в тому числі терактів .

Таким чином, на підставі вищевикладеного, можна зафіксувати наступні взаємозв'язки, що визначають дію тероризму на соціально-економічний розвиток держави:

У сфері «людського капіталу»:

1. Чим вище кількість, інтенсивність і руйнівність терористичних атак на мирне населення, державну і приватну власність, тим нижче темпи зростання ВВП і процес збільшення обсягу капіталу.
2. Чим більша кількість терактів на мільйон чоловік, тим нижче зростання ВВП на душу населення.
3. Чим вище кількість терактів на мільйон чоловік, тим нижче рівень накопичень і заощаджень (по відношенню до ВВП).
4. Чим більша кількість і вартість терактів у відсотках від ВВП, тим нижче рівень накопичення у відсотках від ВВП.
5. Чим вище руйнування, тим нижче темпи зростання заощаджень по відношенню до ВВП.

У сфері накопиченого капіталу:

1. Теракти на літаках, в аеропортах, на транспортній інфраструктурі, на вузлах зв'язку знижують обсягу ВВП, зростання ВВП на душу населення і уповільнюють процес створення капіталу.
2. Чим вище економічний збиток від терактів (по відношенню до обсягу ВВП), тим повільніше зростання ВВП на душу населення.

В цілому «новий» тероризм підриває функціонування економічних систем не лише на регіональному, але і на світовому рівні. Слід особливо підкреслити, що головних збитків в розвинених країнах Заходу набуває людський капітал.

З урахуванням викладеного можна зробити наступні **висновки**:

Терористична діяльність завдає прямих і каскадних збитків національній економіці, людському, природному і накопиченому капіталу. При цьому вплив на людський капітал проявляється в зміні поведінки споживачів і виробників, що створює найбільший каскадний збиток іншим економічним сферам. Збиток накопиченому капіталу полягає в порушенні функціонування виробничої, транспортної, торгової і інших систем, зниженні ефективності бюджетних витрат і скороченні доходів, розвитку кризи в кредитній, валютно-фондовій і страховій сферах, зростанні витрат на оборону і безпеку. Природний капітал в результаті терактів скорочується при знищенні мінеральних ресурсів, забрудненні водних ресурсів і повітряного простору.

Кількість, інтенсивність і руйнівність терористичних атак на мирне населення, державну і приватну власність стали важливим чинником: спостерігається зниження темпів зростання ВВП як в розвинених, так і таких, що в розвиваються країнах, спад капіталізації активів, скорочення соціальних витрат держави, зниження рівня накопичень і заощаджень у відсотках від ВВП, дестабілізація світової фінансової системи.

Все вищенаведене сигналізує нам про необхідність зменшення напруженості та конфліктності в світі, та міжнародного тероризму, як прояву такої конфліктності, адже це явище завдає негативного ефекту соціально-економічному розвитку держав, що з ним зіткнулись. А тому світове співтовариство має докласти усіх можливих зусиль аби зупинити розповсюдження міжнародного тероризму, і зробити це можна лише вплинувши на причини його появи, що, як вже зазначалось, лежать у різних площинах, проте найголовнішою причиною, на думку автора, є нерівномірність розвитку країн світу та кричуща бідність одних регіонів світу поряд з розкішним життям в інших. Нині, це є по силах міжнародному праву вплинути на ситуацію в світі через прийняття справедливих універсальних норм та створення ефективного механізму їх додержання державами світу.

Список використаних джерел

1. Bin Laden Y. Goal is to bankrupt U.S // CNN.com, November 2004. [http://.cnn.c\(im/2004//meast/1/01/binladen.tape/](http://.cnn.c(im/2004//meast/1/01/binladen.tape/)
2. APEC Management issue: counter - terrorism // APEC Transportation Working Group, March 2002.
3. Lenain P., Bonturi M., Koen V. The Economic Consequences of Terrorism // Organization for Economic Cooperation and Development, 2002.
4. Brock B., Hess G., Orphanides A. The macroeconomic consequences of terrorism // Journal of Monetary Economics. - 2004. Vol. 51. – P. 1022.
5. Lenain P., Bonturi M., Koen V. The Economic Consequences of Terrorism // Organization for Economic Cooperation and Development, 2002.
6. Brock B., Hess G., Orphanides A. The macroeconomic consequences of terrorism // Journal of Monetary Economics. - 2004. Vol. 51. – P. 1022
7. U.S. CBO The Budget and Economic Outlook : Fiscal Years 2003-2012 // U. S. Congressional Budget, January 2002.
8. OECD The Impact of the Terrorist Attacks of II September 2001 on International Trading and Transport Activities // Organization for Economic Cooperation and Development, 2002.
9. Eckstein Z., Tsiddon D. Macroeconomic consequences of terror: theory and the ease of Israel // Journal of Monetary Economics. – 2004. Vol. 51. – P. 991.
10. IMF Global Economic Strategy Research // International Monetary Fund, 2001.

11. U.S. CBO: Federal Funding for Homeland Security // U.S. Congressional Budget Office, April 2004(see also March 2007).
12. <http://www.cbo.gov/showdoc.cfm?index=.5414&sequence=:0>
13. Collier P. On the economic consequences of civil war// Oxford Economic Papers. – 1999. – Vol. 51. – P. 173.
14. Fielding D. Counting the cost of the intifada: consumption, saving and political instability in Israel // Public Choice. – 2003. – Vol. 116. – P. 303.
15. Fielding D. Modelling Political Instability and Economic Performance : Israeli Investment During the Intifada // Economics – 2003.–Vol. 70. – P. 159–186.
16. Enders W., Sandler T. Terrorism and foreign direct investment in Spain and Greece // Kyklos. – 1996. – Vol. 49. – P. 341.
17. Becker G., Murphy K. Prosperity will rise out of the ashes // Wall Street Journal, 2001.
18. IMF How has September 11 influenced the global economy // World economic outlook, International Monetary Fund, 2001.
19. Navarro P., Spencer A. September 11, 2001: Assessing the Costs of Terrorism // Milken Institute, 2001.
20. Berrebi C., Esteban K. The impact of terrorism across industries: an empirical study // Maurice Falk Institute for Economic Research in Israel, 2005.
21. WTO Tourism market trends 2002 – Americas // World Tourism Organization, 2002. www.worldtourism.org
22. Bruno F., L chinger S., Stutzer A. Calculating tragedy: assessing the costs of terrorism // Center for Research in Economics Management and Arts, 2004.
23. Enders W., Parise G., Sandler T. A Time – series Analysis of Transnational Terrorism : Trends and Cycles // Defense Economics. – 1992. – Vol. 3(4). – P. 315.
24. Fleischer A., Buccola S. War, Terror, and the Tourism Market in Israel // Applied Economics. – 2002. – Vol. 34. – P. 1338
25. Glaeser E., Shapiro J. Cities and Warfare : the Impact of Terrorism on Urban Form // Journal of Urban Economics. – 2002. – Vol. 51. – P. 214.
26. Navarro P., Spencer A. September 11, 2001: Assessing the Costs of Terrorism // Milken Institute, 2001.
27. IMF How has September 11 influenced the global economy // World economic outlook, International Monetary Fund, 2001.
28. Brauer J. On the economics of terrorism // Phi Kappa Phi Forum 82, 2002.
29. Bruno F., L _ chinger S., Stutzer A. Calculating tragedy: assessing the costs of terrorism // Center for Research in Economics Management and Arts, 2004.
30. Glaeser E., Shapiro J. Cities and Warfare : the Impact of Terrorism on Urban Form // Journal of Urban Economics. – 2002. – Vol. 51. – P. 214.
31. IMF Global economic strategy research // International Monetary Fund, 2001.
32. Saxton J. The Economic Costs of Terrorism // Joint Economic Committee U.S. Congress, May 2002. <http://www.hoiise.iiov/icc/terrorism/cHsts.pdf>.
33. Sanjeev G., Clements B., Bhattacharya R., Chakravarti S. Fiscal Consequences of Armed Conflict and Terrorism in Low – and Middle – income Countries // European Journal of Political Economy. – 2004. – Vol. 20(2). – P. 417.
34. OECD The Impact of the Terrorist Attacks of 11 September 2001 on International Trading and Transport Activities // Organization for Economic Cooperation and Development, 2002.
35. U.S. CBO: Federal Funding for Homeland Security // U.S. Congressional Budget Office, April 2004. <http://www.cbo.gov/showdoc.cfm?index=5414&sequence=0>
36. Cletus C., Cohen J., Khan S. Aviation security and terrorism: a review of the economic issues // Review(The Federal Reserve Bank of St. Louis). 2002. – Vol. 84. – P. 9–24. <http://research.stlouisfed.org/publications/rcvew/02/09/924Coimhlin.pdf>
37. World Ecology Report // World Information Transfer, March 2003.
38. Tavares J. The open society assesses its enemies: shocks, disasters, and terrorist attacks // Canegie – Rochester Conference on Public Policy, 2003.
39. Alesina A., Perotti R. Income distribution, political instability and investment // European Economic Review. – 1996.–Vol. 40.–P. 1203–1228.
40. WB Fifteen months – Intifada, closures and Palestinian economic crisis: an assessment // World Bank Report No. 24931,2002.